

Rozdział 10

Tajwan w polityce Unii Europejskiej

(Magdalena Herbiak)

Magdalena Herbik

Zarówno Tajwan (Republika Chińska¹, RCh), jak i Unia Europejska (UE) są specyficznymi aktorami stosunków międzynarodowych. Biorąc pod uwagę przyjętą przez UE politykę „jednych Chin”, oba podmioty nie utrzymują ze sobą stosunków dyplomatycznych. Unia i Tajwan są jednak ważnymi dla siebie partnerami handlowymi, a ich współpraca na polu gospodarczym nieustannie się rozwija. Dodatkowo RCh i UE łączą wspólne wartości demokratyczne oraz chęć do współpracy w dziedzinach badań i technologii czy edukacji i ochrony środowiska. Warto więc zadać pytanie, czy istnieje szansa na ściślejszą integrację polityczno-gospodarczą UE i Tajwanu pomimo konkurencji ze strony Chin. Celem niniejszego rozdziału jest analiza rozwoju stosunków unijno-tajwańskich po to, aby nakreślić przyszłe perspektywy dalszej współpracy. Jego tezą jest stwierdzenie, że ekonomiczny pragmatyzm w głównej mierze będzie wpływał na dalsze kształtowanie się relacji Unii i Tajwanu. Spróbuję też udowodnić, że integracja Unii i Tajwanu była i będzie zależna od zewnętrznych wpływów Stanów Zjednoczonych oraz Chińskiej Republiki Ludowej (ChRL), która znacząco utrudnia wszelkie próby integracji politycznej. Temat relacji Tajwanu i UE uważam za bardzo istotny, gdyż ilustruje on, w jaki sposób Unia Europejska rozwiązuje dylemat zaistniały pomiędzy ochroną wartości a ochroną interesów. Spróbuję więc pokazać, że Parlament Europejski zawsze starał się wspierać Tajwan w jego dążeniach do międzynarodowej integracji. Pozostaje jednak pytanie, czy przez złożoną sytuację polityczną Tajwan i UE wykorzystują w pełni swój potencjał gospodarczy i społeczny.

1 Republika Chińska (RCh, ang. Republic of China, ROC) – oficjalna nazwa Tajwanu; w większości krajów Unii Europejskiej, a także w unijnym prawodawstwie i komunikatach używa się określenia Tajwan naprzemiennie z Republiką Chińską.

Skupię się najpierw na skomplikowanych stosunkach politycznych między Tajwanem a Europejską Wspólnotą Gospodarczą (EWG²) od czasu utraty członkostwa Republiki Chińskiej na forum ONZ w 1971 r., opisując drogę do stabilizacji we wzajemnych relacjach. Zwrócę uwagę na politykę „jednych Chin” i problem nieokreślonej państwowości Tajwanu, który negatywnie rzutuje na jego relacje z Unią Europejską i resztą świata. Dla pełniejszego zrozumienia historii i przyszłej relacji UE – Tajwan podkreślę ogromny wpływ Stanów Zjednoczonych i ChRL na ukształtowanie roli i wagi Tajwanu w stosunkach międzynarodowych. Przedstawię również szczególną pozycję Parlamentu Europejskiego, jako głównego unijnego obrońcy demokratycznego Tajwanu. W kolejnym punkcie opiszę dynamikę stosunków gospodarczych UE – Tajwan. Najpierw nakreślę charakterystykę gospodarki Tajwanu, wykazując, jak ważnym jest on liderem na świecie w eksporcie produktów wysokiej technologii. Następnie przedstawię Tajwan jako partnera handlowego UE, wskazując, że obustronne relacje są dobrze zorganizowane. Ostatecznie przejdę do obrotu handlowego Unii z Tajwanem. Wskażę, że Unia ma deficyt handlowy w handlu towarami z Tajwanem, za to posiada nadwyżkę w handlu usługami. Dodatkowo UE jest największym źródłem bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ) na Tajwanie. W końcowej części pracy odpowiem na pytanie o szansę na ściślejszą współpracę polityczno-gospodarczą UE i Tajwanu. Przy okazji przedstawię inne ważne pola współpracy unijno-tajwańskiej jako przeciwwagę do ich skomplikowanych relacji politycznych.

10.1. Polityka jednych Chin i spory o polityczno-prawny status Tajwanu

U podstaw relacji Tajwanu z Unią Europejską leży jego niejednoznaczny status międzynarodowy. Tajwan jest specyficznym podmiotem prawa międzynarodowego, którego sytuacja formalno-prawna nie jest uregulowana. Podstawą polityki prowadzonej przez UE w stosunku do Republiki Chińskiej jest tzw. polityka jednych Chin³, w ramach której

2 EWG (1957–1993) – Europejska Wspólnota Gospodarcza (ang. European Economic Community, EEC); jedna ze wspólnot dających początek Unii Europejskiej.

3 Polityka jednych Chin – zasada obowiązująca w chińskiej polityce, zakładająca istnienie tylko jednego państwa chińskiego, składającego się z Chin kontynentalnych, Hongkongu, Makau i Tajwanu.

Unia uważa Chińską Republikę Ludową za jedyne legalne przedstawiciela Chin, „nie uznając tym samym państwowości Tajwanu. Polityka ta została uzgodniona przez Komunistyczną Partię Chin (KPCh) i Kuomintang (KMT) tzw. konsensusem z 1992 r., opartym na zasadzie „jednych Chin, ale różnych interpretacji”. Obie strony zgadzają się, że istnieją tylko jedne Chiny, jednak każda z nich uważa się za prawowitego reprezentanta całego państwa chińskiego. W stosunkach międzynarodowych zasada „jednych Chin” oznacza wykluczenie jednoczesnego uznania dwóch państw chińskich. W związku z tym Unia Europejska i Tajwan nie utrzymują ze sobą stosunków dyplomatycznych ani oficjalnych. Relacje te mają charakter półoficjalny i ograniczają się do kwestii apolitycznych, takich jak: stosunki handlowe i gospodarcze, nauka, edukacja i kultura. UE (wówczas jako EWG) i ChRL nawiązały stosunki dyplomatyczne 6 maja 1975 r. po podpisaniu porozumienia przez komisarza europejskiego Christophera Soamesa i premiera ChRL Zhou Enlaia. Zgoda EWG na akceptację polityki „jednych Chin” i tym samym zignorowanie dążeń Tajwanu było logiczną konsekwencją wcześniejszego uznania ChRL przez ONZ i Stany Zjednoczone. Amerykańska doktryna powstrzymywania, mająca na celu niedopuszczenie do ekspansji komunizmu na świecie, do tej pory wykluczała szerszą współpracę europejskich sojuszników USA z Chinami⁴. Jednak napięcia na linii Pekin – Moskwa utorowały drogę do dialogu ChRL z USA. Wizyta Richarda Nixona w Chinach 21 lutego 1972 r. stanowiła ważny krok do normalizacji stosunków USA z tym krajem. Nixon był pierwszym amerykańskim prezydentem, który odwiedził komunistyczne Chiny. Podczas wizyty podpisano komunikat szanghajski, w którym oświadczono, że Tajwan stoi na przeszkodzie normalizacji stosunków USA – ChRL. Wskazywano w nim również, że władze ChRL są jedynymi legalnymi rządami w całych Chinach, zaś kwestia niepodległości Tajwanu jest wewnętrzną sprawą Chin⁵. 16 grudnia 1978 r., w okresie prezydentury Jimmy’ego Cartera, ogłoszono „Wspólny komunikat o normalizacji wzajemnych stosunków”, w którym oficjalnie postulowano nawiązanie stosunków dyplomatycznych pomiędzy Chinami i USA z dniem 1 stycznia 1979 r.,

4 T. Kamiński, *Sypiając ze smokiem. Polityka Unii Europejskiej wobec Chin*, Łódź 2015, s. 24–25.

5 *Joint Communique of the United States of America and the People’s Republic of China (1972)*, Ambasada Chińskiej Republiki Ludowej w Stanach Zjednoczonych, www.china-embassy.org/eng/zmgx/doc/ctc/t36255.htm (data dostępu: 25.05.2017).

a tym samym przerwanie stosunków dyplomatycznych z Republiką Chińską na Tajwanie⁶. Nie oznaczało to jednak zerwania wszelkich relacji z Tajwanem. Można pokusić się o stwierdzenie, że Stanom Zjednoczonym zależało, by problem Tajwanu został nierozstrzygnięty, gdyż był on swoistą kartą przetargową w relacjach z Chinami i innymi krajami azjatyckimi. Umocnienie pozycji Chin w regionie Azji Wschodniej również zagrażało amerykańskim interesom.

Na aktualną pozycję Tajwanu na arenie międzynarodowej duży wpływ miały wydarzenia z lat 70. XX w. 25 października 1971 r., na mocy rezolucji nr 2758 o „przywróceniu legalnych praw Chińskiej Republiki Ludowej w ONZ”, ChRL zajęła miejsce Tajwanu na forum ONZ. Odtąd Chiny kontynentalne zostały uznane przez ONZ za jedynych legalnych przedstawicieli Chin⁷. Kiedy usunięto z forum ONZ reprezentantów Tajpej, znaczenie Tajwanu na świecie drastycznie zmalało. Do roku 1971 Republika Chińska reprezentowała całe Chiny, zaś Stany Zjednoczone forsowały formułę „podwójnej reprezentacji” (ang. *dual representation*). Koncepcja ta polegała na dopuszczeniu delegacji ChRL do ONZ, przy jednoczesnym zachowaniu miejsca dla przedstawicieli Tajwanu. Formuła ta nie została przyjęta, przez co Chińska Republika Ludowa zajęła miejsce Republiki Chińskiej na forum ONZ. Naciski władz Pekinu spowodowały, że obecnie (2018 r.) Tajwan jest uznawany jedynie przez 17 państw. Są to małe państwa Oceanii (6)⁸, Ameryki Środkowej (4)⁹, Karaibów (4)¹⁰, Afryki (1)¹¹, Ameryki Południowej (1)¹² i Europy (1)¹³. Pomimo znikomej pozycji politycznej Tajwan jest ważnym podmiotem w rejonie Azji Wschodniej ze względu na swój ogromny potencjał gospo-

6 Ł. Gacek, *Strategia polityczna Komunistycznej Partii Chin wobec Stanów Zjednoczonych. Czy konfrontacja wpisana jest w naturę wzajemnych stosunków?* [w:] *Współczesne Chiny w kontekście stosunków międzynarodowych*, J. Wardęga (red.), Kraków 2013, s. 140.

7 *Restoration of the Lawful Rights of the People's Republic of China in the United Nations*, Organizacja Narodów Zjednoczonych, www.un.org/documents/ga/res/26/ares26.htm (data dostępu: 25.05.2017).

8 Tuvalu (1979), Nauru (1980–2002, 2005), Wyspy Salomona (1983), Wyspy Marshalla (1998), Palau (1999), Kiribati (2003).

9 Gwatemala (1960), Nikaragua (1962–1985, 1990), Honduras (1965), Belize (1989).

10 Haiti (1956), Saint Vincent i Grenadyny (1981), Saint Kitts i Nevis (1983), Saint Lucia (1984–1997, 2007).

11 Suazi (1968).

12 Paragwaj (1957).

13 Watykan (1942).

darczy. Jednak jego nieokreślona państwowość jest podstawowym problemem w relacji z Unią Europejską i resztą świata. Sprawę komplikuje fakt, że Chiny są jednym z pięciu stałych członków Rady Bezpieczeństwa ONZ, w związku z czym odgrywają ważną rolę na arenie międzynarodowej. Rosnąca potęga polityczna, gospodarcza i militarna Chin znacząco osłabia polityczne aspiracje Tajwanu. Ponadto w 2005 r. Chiny uchwaliły tzw. prawo antysecesyjne (ang. *anti-secession law*), umożliwiające Chińczykom zbrojną interwencję na Tajwanie, jeśli ogłosi on niepodległość. Jest to o tyle kłopotliwe dla państw Zachodu, że Stany Zjednoczone zobowiązały się do zapewnienia bezpieczeństwa Tajwanu, przyjmując Taiwan Relations Act w 1979 r.¹⁴ Kwestia statusu polityczno-prawnego Tajwanu stanowi główny punkt sporny zarówno w prowadzonej polityce zagranicznej Tajwanu, jak i w międzynarodowych działaniach Chińskiej Republiki Ludowej. Najpopularniejszym rozwiązaniem politycznym przyjętym przez większość państw (w tym UE) jest zachowanie *status quo*: nieoficjalne traktowanie Tajwanu jako państwa, przy jednoczesnym oficjalnym oświadczeniu o braku poparcia dla formalnej deklaracji niepodległości Republiki Chińskiej.

10.2. Przegląd stosunków politycznych EWG/UE – Tajwan (1971–2017)

Poprzez ograniczenia związane z polityką „jednych Chin” Unia Europejska nigdy nie nawiązała stosunków dyplomatycznych z Tajwanem, jednak jeszcze przed 1971 r. większość krajów europejskich (w tym kraje EWG) było przeciwnych komunistycznemu rządowi powstałemu w 1949 r. Chińskiej Republiki Ludowej. Należy wspomnieć, że Republika Chińska została utworzona w 1912 r. na terenie Chin kontynentalnych. Po przegranej wojnie domowej z komunistami¹⁵ ówczesny prezydent Republiki Chińskiej Czang Kaj-szek ewakuował się wraz z rządem i rzeszą swoich zwolenników na wyspę Tajwan pod koniec 1949 r. Czang Kaj-szek sprawował urząd prezydenta Republiki Chińskiej do swojej śmierci w 1975 r.,

14 K. Gogol, *Kluczowe problemy polityczne w dialogu Unii Europejskiej z Chińską Republiką Ludową*, „Forum Politologiczne” 2013, t. 8, s. 380.

15 H. Gnaś, *Potęga ekonomiczna bez znaczenia politycznego – problem państwowości Tajwanu*, [w:] *Azja Wschodnia i Azja Południowa w stosunkach międzynarodowych. Bezpieczeństwo – gospodarka – cywilizacja*, J. Nakonieczna, J. Zajączkowski (red.), Warszawa 2011, s. 465.

do końca wierząc, że uda mu się pokonać komunistów w Chinach i wrócić z rządem na kontynent. Wsparcie Stanów Zjednoczonych pomogło uchronić Tajwan przed wtargnięciem wojsk Mao Zedonga i początkowo wpłynęło na uznanie rządu Republiki Chińskiej przez większość państw zachodnich. Już w 1962 r. Tajwan zaproponował nawiązanie stosunków dyplomatycznych z EWG. Po długotrwałych negocjacjach Komitet Stałych Przedstawicieli (COREPER – Committee of Permanent Representatives) dał zielone światło do rozpoczęcia relacji w grudniu 1963 r. Jednak uznanie ChRL przez Francję 27.01.1964 r. wpłynęło na brak zgody na zawarcie obustronnych stosunków. W ciągu roku od odsunięcia Tajwanu z ONZ (1971 r.) już wszystkie państwa członkowskie EWG uznały Chińską Republikę Ludową za jedynego reprezentanta Chin¹⁶. Tajwan nie miał wówczas dla tych krajów znaczenia politycznego i gospodarczego. Dopiero w latach 80. XX w. Tajwan (wówczas jeden z największych posiadaczy rezerw walutowych) zaczął być postrzegany jako atrakcyjny partner handlowy dla zagrożonej w ekonomicznej stagnacji Europy. Dynamiczny wzrost handlowy i gospodarczy, spowodowany przez liberalną politykę Tajwanu, pomagał wyspie wyjść z politycznej izolacji. W tym czasie Europejska Wspólnota Gospodarcza i Republika Chińska zaczęły formować stosunki półoficjalne oraz tworzyć delegacje, a w europejskich stolicach powstawały tajwańskie biura łącznikowe (ang. *liaison office*). Wszystkie te biura zostały zarejestrowane jako organizacje pozarządowe lub korporacje, które działały de facto jako konsulaty (wydawały wize i certyfikowane dokumenty, świadczyły usługi dla Tajwańczyków za granicą)¹⁷. W 1981 r. rząd Tajwanu i Komisja Europejska (KE) uzgodniły rozpoczęcie corocznych konferencji konsultacyjnych (przy zamkniętych drzwiach, poza terytorium Tajwanu) dotyczących handlu i inwestycji. W tym czasie podjęto nieformalne stosunki unijno-tajwańskie. Delegacja Tajwanu była kierowana przez dyrektora generalnego Biura Spraw Zagranicznych, zaś Komisję Europejską reprezentował dyrektor Dyrekcji Generalnej ds. Handlu (DG Trade). W lipcu 1985 r. Parlament Europejski przyjął pierwszą rezolucję w sprawie handlu z Tajwanem, popierając jego aspiracje do bycia członkiem GATT (Układ Ogólny w sprawie Taryf Celnych i Handlu, ang. General Agreement on Tariffs and Trade) oraz postulując utworzenie delegacji EWG na Tajwanie.

16 H. Su, *The EU's Taiwan Policy in a New Context*, „Issues & Studies” 2010, vol. 46, no. 1/03, s. 3.

17 H. Su, *EU-Taiwan Relationship since 1981*, [w:] *The Palgrave Handbook of EU-Asia Relations*, T. Christiansen, E. Kirchner, P.B. Murray (eds.), London 2013, s. 539.

Kolejna rezolucja popierająca wyżej wymienione dążenia została przyjęta przez Parlament w 1993 r. W lipcu 1998 r. Unia i Tajwan podpisały pierwsze oficjalne porozumienie o współpracy, które dotyczyło przystąpienia Tajwanu do WTO (obejmowało ono m.in. obniżkę cel i taryf przewozowych)¹⁸. Z poparciem KE Tajwan ostatecznie uzyskał członkostwo w Światowej Organizacji Handlu w 2002 r. pod nazwą Wydzielony Obszar Celny Tajwanu, Peskadorów, wysp Kinmen i Matsu¹⁹.

Na przełomie lat 80. i 90. relacje Europy z Tajwanem uległy pozytywnej zmianie. Wszystkie tajwańskie misje w stolicach europejskich zostały przemianowane na Biuro Gospodarcze i Kulturalne Tajpej czy też Biuro Przedstawicielskie Tajpej. Misje te nadal nie miały statusu misji dyplomatycznych, jednak ich dyrektorzy zaczęli być nazywani przedstawicielami, zaś wszyscy urzędnicy biur uzyskali w pewnym stopniu dyplomatyczne przywileje i immunitety. Tajwańscy dyplomaci zaczęli spotykać się ze swoimi europejskimi odpowiednikami oraz odwiedzać ministerstwa spraw zagranicznych. Europejskie biura w Tajpej zostały przekazane pod opiekę poszczególnym ministrom spraw zagranicznych, właściwie przejmując funkcje konsularne. Rozpoczęte w 1981 r. przez rząd tajwański i KE coroczne konferencje konsultacyjne zostały przeniesione na szczebel ministerialny (delegacja tajwańska zaczęła być kierowana przez wiceministra gospodarki RCh), zaś spotkania odbywały się także w Tajpej. W czerwcu 1991 r. w Parlamencie Europejskim powstało Stowarzyszenie Przyjaciół Tajwanu (Association of Taiwan's Friends). Obecnie, pod nazwą Grupa Przyjaciół Tajwanu (EP Taiwan Friendship Group), wspiera ono rezolucje Parlamentu Europejskiego dotyczące ochrony praw człowieka na Tajwanie. EP Taiwan Friendship Group to również swego rodzaju międzyparlamentarna delegacja europejskich parlamentarzystów do spraw relacji z Tajwanem²⁰. Lata 90. zapoczątkowały też wizyty europejskich urzędników wysokiego szczebla na Tajwanie. W 1990 r. Republikę Chińską odwiedził wiceprzewodniczący KE Willy de Clercq, zaś rok później kolejny wiceprzewodniczący KE Martin Bangemann. Również w tym czasie bardzo wielu Tajwańczyków przyjechało do Europy na studia. Polepszenie stosunków z Tajwanem łączyło się

18 C. Tubilewicz, *Patterns of Bilateralism*, [w:] *Europe-Asia Relations. Building Multilateralism*, R. Balme, B. Brides (eds.), New York 2008, s. 183.

19 H. Su, *Taiwan's Strategy towards the EU: From Hallstein Doctrine to Workable Diplomacy*, [w:] *Asian Countries' Strategies Towards the European Union in an Inter-regionalist Context*, S. Hungdah (ed.), National Taiwan University Press, Tajpej 2015, s. 93–94.

20 H. Su, *EU-Taiwan Relationship...*, s. 540–541.

z czasem, kiedy Komisja Europejska nałożyła dyplomatyczne sankcje na ChRL z uwagi na masakrę na placu Tiananmen (1989 r.). Lata 90. przyniosły też zmiany w relacjach Tajpej – Pekin, co wpłynęło na stanowisko unijne wobec Tajwanu. Już w 1991 r. (po upadku ZSRR) Chiny i Tajwan rozpoczęły półoficjalny dialog, pierwszy od 1949 r. Okres tzw. pragmatycznej dyplomacji w polityce zagranicznej formalnie rozpoczął się wraz z powołaniem Lee Teng-huia²¹ na prezydenta Republiki Chińskiej. Lee starał się o powrót na forum ONZ, a także próbował uzyskać tzw. podwójne uznanie dla Tajwanu w międzynarodowej społeczności. Dla przykładu: w negocjacjach dotyczących członkostwa we Wspólnocie Gospodarczej Azji i Pacyfiku (Asia-Pacific Economic Cooperation, APEC) Tajwan zaakceptował pełne członkostwo pod nazwą Chińskie Tajpej, pomimo braku uznania dla jego państwowości. Również w staraniach o utrzymanie stosunków z innymi krajami Tajwan był w stanie zgodzić się np. na utrzymywanie dyplomatycznych stosunków z RPA, pomimo wyrażenia przez to państwo chęci zawarcia stosunków z ChRL. Dewiza pragmatycznej dyplomacji Tajwanu pozwoliła Lee na bardziej aktywną strategię w kontaktach z Unią. Próby zwiększenia udziału Tajwanu w życiu społeczności międzynarodowej nakładały się również na proces demokratyzacji tego kraju²².

Tworzący Unię Europejską traktat z Maastricht z 1992 r. wyznaczył nowy etap integracji europejskiej, umożliwiając integrację polityczną. Na mocy traktatu została powołana Wspólna Polityka Zagraniczna i Bezpieczeństwa (WPZiB, ang. Common Foreign and Security Policy – CFSP), jako obszar działalności UE obejmujący dziedziny polityki zagranicznej i bezpieczeństwa. W ramach WPZiB Unia (występując w stosunkach zewnętrznych jako jeden podmiot) zaczęła wpływać na politykę globalną, umacniając pozycję UE na arenie międzynarodowej i dbając o przestrzeganie praw człowieka i rządów prawa na świecie. W drugiej połowie lat 90. nastąpiło ochłodzenie relacji Unii z Tajwanem, na które wpływ miał konflikt w Cieśninie Tajwańskiej (1995–1996) i związany z nim kryzys raketowy. 8 marca 1996 r. Prezydencja Rady wydała polityczne oświadczenie, w którym wyraziła ubolewanie nad faktem, że Chiny przeprowadziły wymierzone w Tajwan testy raketowe. Rada domagała się również wznowienia dialogu dotyczącego pokoju i stabilności w Cieśninie Tajwań-

21 Lee Teng-hui (李登輝) – ur. w 1923 r. w Tajpej, polityk tajwański nazywany „ojcem tajwańskiej demokracji”, przewodniczący Kuomintangu i pierwszy powszechnie wybrany prezydent Tajwanu (1988–2000).

22 H. Su, *Taiwan's Strategy towards the EU...*, s. 95.

skiej. Parlament Europejski także zareagował na testy rakietowe Chin poprzez dwie rezolucje (14 lutego 2016 r. i 14 marca 2016 r.), wzywając Radę do wywarcia wpływu na ChRL, aby zaprzestała tego typu działań. W późniejszych reakcjach dotyczących Tajwanu zauważa się większą determinację Parlamentu niż Rady i Komisji w kwestii obrony praw Tajwańczyków (stanowisko zgodne z opinią publiczną Europejczyków). Kiedy w 1999 r. Lee Teng-hui wywołał kontrowersje, mówiąc, że relacje Chin z Tajwanem to relacje *state-to-state* (państwa z państwem), Unia wydała deklarację, wyrażając zaniepokojenie napięciami w stosunkach Tajwan – Chiny. Rada wyraźnie okazała poparcie dla polityki „jednych Chin”, prosząc obie strony o pokojowe rozwiązanie sporu. Nie wyraziła też chęci bycia mediatorem, gdyż uważała kwestię Tajwanu za sprawę wewnętrzną Chin²³. W 2001 r. Rada osiągnęła konsensus w sprawie zakazu wydawania wiz przez państwa członkowskie Unii dla wysokich urzędników Tajwanu (prezydenta, wiceprezydenta, premiera, ministra spraw zagranicznych czy ministra obrony)²⁴. Ówczesnemu prezydentowi Tajwanu Chen Shui-bianowi²⁵ odmówiono wówczas dwa razy wjazdu do Europy (2001 r. i 2003 r.). Parlament w rezolucji z 2002 r. sprzeciwiał się działaniom Rady i państw członkowskich, prosząc o przestrzeganie praw do swobodnego poruszania się²⁶.

W 2001 r. w komunikacie KE o Strategii UE wobec Chin²⁷ Unia uznała pokojowe rozwiązanie konfliktu nad Cieśniną Tajwańską za kluczowe w obustronnych relacjach Unia – Chiny. W odpowiedzi Chiny wydały w 2003 r. *China Policy Paper on EU*²⁸, wzywając Unię do przestrzegania

23 P. Lim, S. Winkler, *The European Union's Relations with the Republic of China (Taiwan)*, [w:] *European Perspectives on Taiwan. East Asia in the 21st century. Politics – Society – Security – Regional Integration*, J. Damm, P. Lim (eds.), Wiesbaden 2012, s. 180–181.

24 H. Su, *The EU's Taiwan Policy in a New Context...*, s. 12.

25 Chen Shui-bian (陳水扁) – ur. w 1950 r. w Guantien, b. tajwański polityk (przynależność partyjna – Demokratyczna Partia Postępowa, DPP), prezydent Republiki Chińskiej (2000–2008).

26 P. Lim, S. Winkler, *op. cit.*, s. 182.

27 *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament EU Strategy towards China: Implementation of the 1998 Communication and Future Steps for a more Effective EU Policy* /* COM/2001/0265 final */ Document 52001DC0265, portal EUR-Lex, www.eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52001DC0265 (data dostępu: 30.05.2017).

28 *China Policy Paper on EU*, portal Misji Chińskiej Republiki Ludowej przy Unii Europejskiej, www.chinamission.be/eng/zywj/zywd/t1227623.htm (data dostępu: 30.05.2017).

polityki „jednych Chin”, a tym samym do nieprzyjmowania tajwańskich urzędników państwowych na terytorium UE (w tym również nieodwiedzania urzędników na Tajwanie) oraz do nieudzielania wsparcia dla udziału Tajwanu w organizacjach międzynarodowych. Kiedy w 2005 r. Przewodniczący ChRL Hu Jintao zatwierdził uchwałę umożliwiającą zbrojną interwencję na Tajwanie w przypadku ogłoszenia przez niego niepodległości (tzw. prawo antysecesyjne), Rada wydała deklarację, w której UE „zannotowała” zaistniałą sytuację. Zamiast krytyki Rada skupiła się na zasugerowaniu pokojowego rozwiązania sporu. Parlament Europejski przyjął wówczas bardziej krytyczną postawę wobec Chin w kwestii prawa antysecesyjnego, w czasie kiedy UE rozważała zniesienie embarga na sprzedaż broni do Chin²⁹.

Napięcia na linii Pekin – Tajpej nie sprzyjały polepszeniu stosunków Tajwanu z Unią Europejską na początku XXI w. Jednym z kilku sukcesów tego okresu było otwarcie 10 marca 2003 r. Przedstawicielstwa Komisji Europejskiej w Tajpej o nazwie Europejskie Biuro Gospodarcze i Handlowe (The European Economic and Trade Office – EETO), przez które Unia utrzymuje nieoficjalne stosunki z Tajwanem. Przedstawicielstwo to jest odpowiednikiem Biura Przedstawicielstwa Tajpej przy Unii Europejskiej i Belgii (The Taipei Representative Office in the EU and Belgium), które również jest nieformalną dyplomatyczną reprezentacją Tajwanu w UE, a także w Belgii i Luksemburgu³⁰. Zgodnie z unijną polityką jednych Chin EETO nie angażuje się w relacje o charakterze dyplomatycznym³¹, lecz zajmuje się głównie współpracą gospodarczą, inwestycjami, handlem i działalnością kulturalną oraz dostarczaniem informacji na temat UE na Tajwanie. Jednak urzędnicy EETO stale monitorują tajwańską scenę polityczną i spotykają się z tajwańskimi urzędnikami państwowymi³².

29 P. Lim, S. Winkler, *op. cit.*, s. 183.

30 Kiedy Belgia zerwała stosunki dyplomatyczne, 25 października 1971 r., aby podtrzymać stosunki dwustronne, powstało Centrum Kultury Dra Sun Yat-Sena (*Dr. Sun Yat-Sen Cultural Center*). 23 stycznia 1990 r. Centrum zostało przemianowane na Biuro Gospodarczo-Kulturowe Tajpej (Taipei Economic and Cultural Office), zaś 25 października 1995 r. na Biuro Przedstawicielskie Tajpej w Belgii (Taipei Representative Office in Belgium). Ostatecznie w kwietniu 2001 r. urząd przemianowano na Biuro Przedstawicielskie Tajpej przy Unii Europejskiej i Belgii (The Taipei Representative Office in the EU and Belgium).

31 *Taiwan and the EU*, portal ESDZ, www.eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/2000/Taiwan%20and%20the%20EU (data dostępu: 25.05.2017).

32 P. Lim, S. Winkler, *op. cit.*, s. 179.

Na przestrzeni lat debata nad stosunkami UE – Tajwan stopniowo się rozszerzała, będąc częścią szerszych rozważań nad stosunkami EU – Chiny oraz EU – Azja. Za czasów prezydentury Chen Shui-biana Unia kilka razy potępiała prowokacyjną dyplomację Tajwanu, tj. referendum w sprawie członkostwa w ONZ czy tajwańskie weto w WTO dotyczące nominowania obywatela ChRL na stanowisko w Organie Rozstrzygania Sporów³³. Wraz z prezydenturą Ma Ying-jeou³⁴ (od maja 2008 r.) Unia wydała szereg oświadczeń wyrażających uznanie dla dyplomacji nowego prezydenta i otwarcie na siebie obydwu państw chińskich. W listopadzie 2008 r. Javier Solana, ówczesny wysoki przedstawiciel do spraw wspólnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa, z zadowoleniem przyjął uruchomienie „trzech połączeń” (lotniczych, morskich i pocztowych) między Chinami i Tajwanem. W maju 2009 r. zostało utworzone Centrum Unii Europejskiej na Tajwanie (ang. *The European Union Centre in Taiwan*, EUTW), a w inauguracji brali udział urzędnicy unijni i tajwańscy (m.in. minister spraw zagranicznych Tajwanu). Centrum powstało, aby promować wymianę między najlepszymi instytucjami akademickimi na Tajwanie i w UE, a także by szerzyć wiedzę o Unii wśród tajwańskich studentów. Obecnie (2017 r.) Tajwan posiada biura przedstawicielskie w 19 krajach członkowskich UE, zaś 16 państw członkowskich i KE posiadają swoje biura w Tajpej, jak również kilka urzędów funkcjonalnych związanych głównie z handlem i kulturą³⁵.

Co prawda Republika Chińska nie uzyskała wystarczającego wsparcia UE, aby stać się członkiem Światowej Organizacji Zdrowia (WHO)³⁶, jednak w 2009 r. Unia z entuzjazmem przyjęła uzyskanie przez Tajwan statusu obserwatora (pod nazwą „Chińskie Tajpej”) na forum Światowego Zgromadzenia Zdrowia (ang. *The World Health Assembly*, WHA – organ plenarny WHO). W maju 2017 r. Tajwan po raz pierwszy od ośmiu lat nie został zaproszony na coroczne spotkanie WHA³⁷. Na brak zaproszenia

33 H. Su, *Taiwan's Strategy towards the EU...*, s. 85.

34 Ma Ying-jeou (馬英九) – ur. w 1950 r. w Hongkongu; tajwański polityk, minister sprawiedliwości (1993–1996), burmistrz Tajpej (1998–2006), przewodniczący Kuomintangu (2005–2007, 2009–2014), prezydent Tajwanu (2008–2016).

35 H. Su, *The EU's Taiwan Policy in a New Context...*, s. 14–15.

36 Światowa Organizacja Zdrowia (World Health Organization – WHO) – organizacja działająca w ramach ONZ z siedzibą w Genewie (utworzona 7 kwietnia 1948 r.), zajmująca się ochroną zdrowia; liczy 194 członków.

37 Chiny zablokowały udział Tajwanu na posiedzeniu WHA w Genewie również w maju 2018 r. UE i USA wyraziły zaniepokojenie tym faktem, tym samym popierając udział Tajwanu w corocznych spotkaniach WHA.

wpływ miał konflikt między Chinami a nowo wybranym rządem i prezydentem Tajwanu dotyczący kwestii polityki „jednych Chin”. W 2016 r., po wyborze Tsai Ing-wen³⁸ na prezydent Republiki Chińskiej, Pekin ogłosił zerwanie kontaktu z głównym korpusem łącznikowym na Tajwanie. Powodem była chęć wywarcia presji na nową prezydent, która w wystąpieniu inauguracyjnym nie poparła oficjalnie koncepcji polityki „jednych Chin”³⁹. Pomimo faktu, że związana z prezydent rządząca partia DPP opowiada się w polityce zagranicznej za niepodległością Tajwanu, Tsai Ing-wen przyjęła niedawno bardziej umiarkowane stanowisko wobec Chin, kładąc nacisk na kontynuację mechanizmów dialogu w Cieśninie Tajwańskiej. Unii Europejskiej zależy, aby stosunki tajwańsko-chińskie nie ulegały pogorszeniu, gdyż przekłada się to na jakość wzajemnych relacji Unii z Tajwanem.

10.3. Charakterystyka gospodarki Tajwanu

Tajwan jest światowym liderem w produkcji towarów z szeroko pojętej branży informatycznej. Ze względu na skuteczną politykę gospodarczą Republika Chińska bardzo szybko przekształciła się ze słabo rozwiniętego kraju w lidera potęg gospodarczych pod względem wolumenu obrotów handlowych. Początkowa pomoc ekonomiczna USA przyczyniła się do tego, że Tajwan stał się z czasem wiodącym inwestorem i kredytodawcą (głównie dla państw azjatyckich). Obecnie Tajwan zajmuje piąte miejsce pod względem zasobów rezerw walutowych na świecie. Republika Chińska należy do nowo uprzemysłowionych gospodarek o bardzo wysokiej dynamice wzrostu. W skład głównych sektorów gospodarki wchodzi dobra wymagające wyszkolonej siły roboczej i *know-how* (głównie sektor elektroniczny i informatyczny). Sektor elektroniczny rozwijał się początkowo na bazie OEM (Original Equipment Manufacturer), wytwarzając modele zaprojektowane przez koncerny międzynarodowe i sprzedając je później pod ich nazwami. Z czasem firmy tajwańskie zaczęły się przekształcać w producentów ODM (Original Design Manufacturer), tworząc modele oparte na lokalnych po-

38 Tsai Ing-wen (蔡英文) – ur. w 1956 r. w Tajpei; tajwańska polityk, wicepremier Tajwanu (2006–2007), przewodnicząca Demokratycznej Partii Postępowej DPP (2008–2012, od 2014 r.), prezydent Tajwanu od 2016 r.

39 Ch. Bodeen, *China cuts Contact with Taiwan Liaison Body over Tsai*, Associated Press, www.apnews.com/a9482a5d03d14ab3a134bff857eaaf4b/beijing-cuts-contacts-between-china-taiwan-liaison-bodies (data dostępu: 6.06.2017).

myślach innowacyjnych. Poza dużymi korporacjami (Acer, ASUS, HTC czy MSI) większość małych i średnich przedsiębiorstw nadal produkuje w trybie ODM. Tajwan charakteryzuje się również dobrze rozwiniętym przemysłem metalurgicznym (w tym lekkich stopów aluminium), wytwarzając rowery, części do rowerów oraz koła samochodowe. Tajwan rozwinął również sektor tzw. urządzeń precyzyjnych oraz maszyn przemysłowych. Rolnictwo stanowi małą część eksportu – uprawia się głównie ryż, trzcinę cukrową, owoce tropikalne, słodkie ziemniaki, kukurydzę, grzyby, orzechy arachidowe, herbatę i soję. Orzechy palmy arekowej (betel) tworzą najbardziej dochodową grupę produktów rolniczych. Ważnym sektorem gospodarki są natomiast usługi: handlowe, finansowe, ubezpieczeniowe i obrotu nieruchomościami. Ok. 70% wszystkich eksportowanych towarów stanowią produkty wysokiej technologii (tzw. 3C – Computers, Communications, Consumer Electronics). Tajwan produkuje w produkcji pamięci (w tym Mask ROM i DRAM), a także w wytwarzaniu i obsłudze układów scalonych. Jest również światowym producentem paneli TFT-LCD, OLED, TN/STN LSD oraz diod LED. Do najbardziej znanych tajwańskich przedsiębiorstw należą ASUS, Acer, BenQ (sprzęt komputerowy), HTC (urządzenia mobilne) oraz Giant i Merida (producenci rowerów). Jednym z największych lokalnych przedsiębiorców jest Hon Hai Precision Ind. (nazwa handlowa: Foxconn), którego większość produktów wytwarzana jest w systemie OEM, m.in. dla firm takich jak: Dell, Apple, Sony, Hewlett-Packard, IBM i Nokia. Korporacja Foxconn wytwarza (przynajmniej częściowo) większość popularnych produktów elektronicznych na świecie.

Kolejną rozwiniętą dziedziną gospodarki tajwańskiej jest sektor włókien (włókna szklane i węglowe, nylon i neopren). Tajwan pragnie także przodować w technologiach przyjaznych środowisku naturalnemu oraz w biotechnologii⁴⁰.

10.4. Tajwan jako partner handlowy UE

Unia Europejska zainteresowana jest utrzymaniem poprawnych relacji handlowych z Tajwanem ze względu na jego znaczny potencjał gospodarczy. UE jest piątym co do wielkości partnerem handlowym (po Chinach,

40 *Tajwan*, Regionalna Izba Gospodarcza w Katowicach, www.rig.katowice.pl/files/Wsp%C3%B3lpraca%20Mi%C4%99dzynarodowa/27.Tajwan.pdf (data dostępu: 30.05.2017), s. 1–3.

ASEAN, USA i Japonii) i największym źródłem bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ) na Tajwanie⁴¹. W 2016 r. Tajwan był osiemnastym największym partnerem handlowym UE w handlu towarami i siódmym największym partnerem handlowym w Azji⁴². Tajwan zajmuje dwudzieste trzecie miejsce w rankingu głównych partnerów eksportowych Unii, zaś jako partner importowy znajduje się na trzynastej pozycji⁴³. Produkty pochodzące z Tajwanu, które są montowane w Chinach czy w Azji Południowo-Wschodniej, nie zostały odnotowane w statystykach bilateralnych obrotów handlowych⁴⁴. Unia Europejska wykazuje deficyt handlowy w handlu towarami z Tajwanem, posiada natomiast nadwyżkę w handlu usługami.

Unia Europejska buduje swoje relacje z Tajwanem tak, aby nie wchodzić w konflikt z Chinami i jednocześnie korzystać w pełni z kontaktów handlowych. Udział Tajwanu w WTO ułatwia interakcję między UE a Tajwanem, jednak trudno jest całkowicie oddzielić gospodarkę od polityki. Unia stara się prowadzić politykę depolityzacji poprzez próbę wykluczenia z relacji z Tajwanem wszystkiego, co odnosi się do jego suwerenności. Z drugiej strony Republice Chińskiej zależy, aby np. upolitycznić swój udział w WTO⁴⁵. Relacje dwustronne UE – Tajwan są dobrze zorganizowane. Podczas corocznych konsultacji poruszane są obustronne kwestie, związane głównie z handlem i zobowiązaniami wobec WTO. Mechanizmy konsultacji obejmują techniczne grupy robocze i dialogi regulacyjne. Cztery grupy techniczne spotykają się dwa razy do roku, aby zająć się m.in. kwestiami sanitarnymi i fitosanitarnymi (w tym bezpieczeństwa żywności), barierami technicznymi w handlu/motoryzacji (w tym normami, certyfikacjami i badaniami), ochroną własności intelektualnej, farmaceutykami, kosmetykami i sprzętem medycznym. Dialogi regulacyjne odbywają się ad hoc i dotyczą zamówień rządowych, ceł i telekomuni-

41 *Trade and Investment Relations between Taiwan and the EU*, MSZ Tajwanu, www.roc-taiwan.org/uploads/sites/125/2015/09/201705-Relations-between-Taiwan-and-the-EU.pdf (data dostępu: 6.06.2017), s. 1.

42 Dla porównania: Unia Europejska jest największym partnerem handlowym dla Chin, natomiast Chiny są drugim najważniejszym partnerem dla UE.

43 *European Union, Trade with Taiwan*, KE, www.trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113452.pdf (data dostępu: 8.06.2017).

44 M. Majorenko, *Taiwan & the EU*, ESDZ, www.eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/1999/node/1999_mt (data dostępu: 6.06.2017).

45 S. Winkler, *EU-Taiwan Relations in the WTO. The Question of International Status*, www.ies.be/files/070417%20Sigrid%20Winkler%20EU-Taiwan.pdf (data dostępu: 2.06.2017).

kacji. Spotkania te są uzupełniane o tematyczne warsztaty i seminaria, organizowane przez EETO i tajwańskich udziałowców⁴⁶. Pierwszy unijno-tajwański Industrial Policy Dialogue (dialog w sprawie polityki przemysłowej) odbył się w czerwcu 2015 r. Koncentrowano się wówczas na zagadnieniach innowacji poprzez cyfryzację, standaryzację i internacjonalizację małych i średnich przedsiębiorstw (MŚP) oraz na pogłębieniu współpracy w ramach sieci Enterprise Europe Network (EEN) – platformy międzynarodowej współpracy MŚP utworzonej przez KE w 2008 r. Za pośrednictwem Tajwańskiej Rady Rozwoju Handlu Zagranicznego (Taiwan External Trade Development Council – TAITRA) Tajwan został członkiem EEN w 2015 r.⁴⁷

9 października 2013 r. Parlament Europejski wydał rezolucję w sprawie stosunków handlowych UE – Tajwan (2013/2675(RSP))⁴⁸. Rezolucja wzywa UE do wspierania demokratycznego Tajwanu i do pozytywnej reakcji na wyrażoną przez Tajwan gotowość do rozpoczęcia negocjacji umów dwustronnych w sprawie ochrony inwestycji i dostępu do rynku, aby jeszcze bardziej wzmocnić pewność prawną inwestycji, a także podwyższać obrót handlowy i jakość przepływu inwestycji. Przypomina również, że Unia i Tajwan mają dobrze ugruntowane stosunki gospodarcze, niskie opłaty celne po obu stronach i prowadzą ze sobą regularny dialog w celu rozwiązania dwustronnych kwestii handlowych i inwestycyjnych. W swojej nowej strategii handlowej i inwestycyjnej „Handel z korzyścią dla wszystkich”⁴⁹ (*Trade for All: Towards a more responsible trade and investment policy*) opublikowanej w październiku 2015 r. KE podkreśliła znaczenie Azji i Pacyfiku dla europejskich interesów gospodarczych. W komunikacie dotyczącym Azji stwierdzono, że: „UE rozważa rozpoczęcie negocjacji inwestycyjnych z [...] Tajwanem”⁵⁰ w celu rozszerzenia umów

46 *Trade and Investment Relations between Taiwan and the EU*, s. 8.

47 *Taiwan and the EU...*

48 Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 9 października 2013 r. w sprawie stosunków handlowych UE – Tajwan, www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2013-0412&language=PL&ring=B7-2013-0435 (data dostępu: 6.06.2017).

49 Komunikat Komisji Europejskiej z dnia 14 października 2015 r., COM/2015/0497, *Handel z korzyścią dla wszystkich*, www.eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52015DC0497&from=en (data dostępu: 6.06.2017).

50 P. Kerneis, P. Lamprecht, P. Messerlin, *Taiwan and European Union Trade and Economic Relations. The case for a deep and comprehensive bilateral investment agreement*, The European Services Forum (ESF), www.esf.be/new/wp-content/uploads/2016/11/ESF-Report-Taiwan-EU-Economic-Relations-Components-of-a-trade-investment-a

inwestycyjnych w regionie. 5 lipca 2016 r. PE wydał rezolucję w sprawie nowej, perspektywicznej i innowacyjnej przyszłej strategii w dziedzinie handlu i inwestycji (2015/2105(INI))⁵¹, w której wzywa KE do niezwłocznego rozpoczęcia negocjacji w sprawie umowy inwestycyjnej z Tajwanem. UE uważa, że podpisanie pełnej umowy o wolnym handlu (Free Trade Agreement – FTA) z Tajwanem zepsułoby jej relacje z Chinami, dlatego dwustronna umowa inwestycyjna (Bilateral Investment Agreement – BIA) wydaje się najlepszą opcją dla obu stron.

Oprócz Europejskiego Biura Gospodarczo-Handlowego w Tajpej (EETO) i Biura Przedstawicielstwa Tajpej przy Unii Europejskiej i Belgii w dwustronnej współpracy gospodarczej pomaga Europejska Izba Handlowa Tajwan (The European Chamber of Commerce Taiwan – ECCT)⁵². Powstała ona w 1988 r. i reprezentuje interesy ok. 400 europejskich firm działających na Tajwanie, tworząc platformę do budowania sieci biznesowych i praktycznego zaangażowania w tajwańską administrację. John Brinsden, pierwszy przewodniczący ECCT, określił powód powołania Izby słowami: „Izba mocno wierzy w wielostronne podejście do handlu, gdyż zbyt długo dochodziło do zakłóceń i nieefektywności wynikających z protekcjonizmu, taryf, kontyngentów, traktatów dwustronnych i specjalnych stosunków”⁵³. ECCT wydaje co roku *Position Papers*, w których m.in. informuje KE o środowisku biznesowym na Tajwanie. Rozpoczęty w 2014 r. (na okres czterech lat) Unijny Program Współpracy Gospodarczej i Regulacyjnej na Tajwanie (The EU Business and Regulatory Cooperation Programme in Taiwan – EBRC) także sprzyja współpracy między UE a Tajwanem. W pełni sfinansowany przez UE program jest zarządzany przez EETO, zaś partnerem wykonawczym w ramach umowy o świadczeniu usług jest ECCT⁵⁴. Głównym celem programu jest promowanie unijnych standardów i instrumentów regulacyjnych, aby ułatwić i zrównoważyć wzajemną współpracę. W ramach EBRC Unia

greement-Final.pdf (data dostępu: 6.06.2017), s. 3.

51 Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 5 lipca 2016 r. w sprawie nowej, perspektywicznej i innowacyjnej przyszłej strategii w dziedzinie handlu i inwestycji, www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2016-0299+0+DOC+XML+V0//PL (data dostępu: 8.06.2017).

52 ECCT była drugą, po Filipinach, izbą handlową utworzoną poza terytorium Europy. Przed ECCT w 1951 r. na terenie Tajwanu istniała jedynie Amerykańska Izba Handlowa (American Chamber of Commerce – AmCham).

53 *ECCT History*, ECCT, www.ecct.com.tw/ecct-history/ (data dostępu: 6.06.2017).

54 M. Majorenko, *Taiwan & the EU...*

i Tajwan prowadzą dialog handlowy w zakresie najważniejszych kwestii, tj. zamówień publicznych, barier technicznych w handlu (TBT), ochrony własności intelektualnej (IPR) czy zagadnień dotyczących dostępu do rynku. EBRC pomaga zacieśniać współpracę unijno-tajwańską poprzez seminaria, konferencje i imprezy organizowane wspólnie z odpowiednimi władzami Tajwanu⁵⁵.

Od 25 listopada 2010 r. mieszkańcy UE zwolnieni są z obowiązku wizowego na pobyt w Republice Chińskiej, jeśli nie przekracza on 90 dni. Również obywatele Tajwanu przez 90 dni mają zapewniony pełen ruch bezwizowy na terytorium UE. W obu wypadkach wymagany jest tylko paszport. Według byłej komisarz spraw wewnętrznych UE Cecilii Malmström ta decyzja Komisji poprawi stosunki handlowe i inwestycyjne Unii i Tajwanu, a także wzmocni kontakty osobiste⁵⁶. Podobnie eurodeputowany Agustín Díaz de Mera García-Consuegra (EPL) sądzi, że „liberalizacja wiz dla Tajwanu umożliwi rozwój więzi handlowych”⁵⁷.

Obecność Tajwanu w WTO nie rozwiązała wszystkich kwestii związanych z handlem z Unią. Przez ostatnie lata KE wytoczyła szereg spraw antydumpingowych przeciwko Tajwanowi. W styczniu 2017 r. UE nałożyła sięgające ok. 65% cła antydumpingowe na produkty stalowe z Chin i Tajwanu, aby bronić się przed napływem dotowanych towarów⁵⁸.

10.5. Obrót handlowy Unia Europejska – Tajwan (towary, usługi, inwestycje)

10.5.1. Handel towarami

Przez ostatnie dwie dekady handel towarami stale rośnie, jednak charakteryzuje się on chronicznym deficytem handlowym UE⁵⁹. W 2015 r. dwustronny handel towarami wynosił ogółem 44 mld euro (w tym import

55 EBRC, www.ebrc.com.tw/about-us (data dostępu: 6.06.2017).

56 *Visa Waiver for Taiwanese Passport Holders Approved*, KE, www.europa.eu/rapid/press-release_MEMO-10-617_en.htm?locale=en (data dostępu: 05.06.2017).

57 *MEPs Back Visa Waiver for Taiwan*, PE, www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20101110IPR93914/meps-back-visa-waiver-for-taiwan (data dostępu: 06.06.2017).

58 *Commission Implementing Regulation (EU) 2017/141*, EUR-Lex, www.eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1497182121845&uri=CELEX:32017R0141 (data dostępu: 06.06.2017).

59 P. Kerneis, P. Lamprecht, P. Messerlin, *op. cit.*, s. 18.

z Tajwanu – 22,5 mld euro, eksport do Tajwanu – 18,5 mld euro). Główne produkty eksportowe Tajwanu to: produkty ICT⁶⁰ – 34,6%, maszyny i urządzenia – 17,0% i środki transportu – 11,4%. UE importuje na Tajwan głównie maszyny i urządzenia – 23,1%, produkty chemiczne – 20,7%, środki transportu – 18,5%, produkty ICT – 9%, farmaceutyki – 8% i produkty rolne – 7,6%. Około 92,6% eksportu UE to produkty przemysłowe, co wskazuje, że UE jest ważnym dostawcą dla przemysłu tajwańskiego⁶¹. W eksporcie do UE odnotowuje się przejście od eksportu produktów gotowych do półproduktów. Zważywszy na fakt, że UE jest największym na świecie eksporterem produktów rolnych, eksport rolny UE na Tajwan jest zdecydowanie niski. Najważniejszym partnerem handlowym Tajwanu w UE są Niemcy, a za nimi kolejno: Holandia, Wielka Brytania, Francja, Włochy, Belgia i Hiszpania⁶².

Maszyny i urządzenia transportowe stanowią 60% łącznej wymiany handlowej między Tajwanem a UE. W tej kategorii najistotniejszymi przedmiotami handlowymi są maszyny elektryczne, sprzęt telekomunikacyjny i biurowy, co stanowi 30,5% całkowitego obrotu. Sprzęt transportowy stanowi mniejszą część – 13,6% całości handlu – ale jest ważną pozycją handlową: w 2016 r. 46,1% rowerów i 30,2% części rowerowych i motocyklowych przywożonych do UE miało pochodzenie tajwańskie⁶³.

Tabela 8. Handel towarami pomiędzy UE a Tajwanem (w mld euro)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Eksport z UE do Tajwanu	14,8	16,2	15,8	16,5	17,0	18,5	19,6
Eksport z Tajwanu do UE	24,1	24,2	22,5	22,1	23,2	25,5	26,1
Razem	38,9	40,4	38,3	38,6	40,2	44,0	45,7
Bilans dla UE	-9,3	-8	-6,7	-5,6	-6,2	-7,2	-6,4

Źródło: na podstawie *Taiwan and the EU*, ESDZ, www.eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/2000/Taiwan%20and%20the%20EU (data dostępu: 6.06.2017) oraz *Taiwan*, KE/Handel, www.ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/taiwan/ (data dostępu: 6.06.2017).

60 Produkty ICT (ang. Information and Communication Technologies) – technologie informacyjno-komunikacyjne.

61 P. Kerneis, P. Lamprecht, P. Messerlin, *op. cit.*, s. 18.

62 *EU-Taiwan Factfile 2016*, ESDZ, www.eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eufactfile2016.pdf (data dostępu: 8.06.2017), s. 8.

63 *Trade and Investment Relations between Taiwan and the EU...*, s. 2.

Pomimo stałego wzrostu w handlu towarami na linii UE – Tajwan obroty te są nadal relatywnie małe w stosunku do relacji UE z innymi partnerami z Azji Wschodniej. Dla przykładu w 2014 r. import UE z Tajwanu wyniósł 23,2 mld euro, natomiast z Chin – 302,6 mld euro, z Japonii – 54,6 mld euro, zaś z Korei Południowej – 39,0 mld euro⁶⁴.

10.5.2. Handel usługami

W 2015 r. całkowity handel usługami między Tajwanem a Unią Europejską wyniósł 7,3 mld euro. Import z Tajwanu wyniósł 3 mld euro, a eksport na Tajwan 4,3 mld euro – oznacza to nadwyżkę UE w handlu usługami o 1,3 mld euro. Nie rekompensuje to jednak deficytu UE w handlu towarami (-7,2 mld euro). Handel dwustronny Unia – Tajwan stanowił 1,2% światowego handlu UE. W porównaniu z innymi partnerami azjatyckimi Tajwan pozostaje w tyle w handlu usługami, nie wykorzystując swojego potencjału w relacji z UE. Unia eksportuje dwa razy więcej usług do Korei Południowej niż do Tajwanu (w 2014 r. eksport EU do Korei wyniósł 11,9 mld euro, a na Tajwan – 4,3 mld euro). Również stosunek handlu towarami w porównaniu do handlu usługami dla Tajwanu (15,3%) jest niższy niż średnia światowa (20,6%)⁶⁵. Od 2010 do 2014 r. dwustronny handel usługami wzrósł o 2,8%, w tym czasie eksport z Tajwanu do UE wzrósł o 20%, a unijny import zmalał o 2,2%. W rezultacie nadwyżka UE zmniejszyła się w tym czasie o 38%, wynosząc 1,3 mld euro. Obecnie obserwuje się stopniowy wzrost w ogólnym handlu usługami⁶⁶. Dwustronny handel usługami dotyczy podróży i transportu oraz usług finansowych, ubezpieczeniowych, budowlanych, biznesowych i ICT⁶⁷. Usługi transportowe, biznesowe, podróźnicze i finansowe są głównie importowane z Unii, zaś tajwański eksport usług do UE jest zdominowany przez transport morski i usługi biznesowe⁶⁸.

64 P. Kerneis, P. Lamprecht, P. Messerlin, *op. cit.*, s. 18.

65 *Ibidem*, s. 20.

66 *EU-Taiwan Factfile 2016...*, s. 13.

67 I. Dreyer, F. Erixon, *Beyond Geopolitics – The Case For a Free Trade Accord Between Europe and Taiwan*, ECIPE Occasional Paper No. 3/2010.

68 European Commission, *Taiwan*, www.ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/taiwan/ [data dostępu: 6.06.2017].

Tabela 9. Handel usługami pomiędzy UE a Tajwanem w mld euro

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Eksport z UE do Tajwanu	4,5	3,8	4,2	4,2	4,3	4,3
Import UE z Tajwanu	2,4	2,3	2,6	3,0	3,0	3,0
Razem	6,9	6,2	6,9	7,3	7,3	7,3
Bilans dla UE	2,0	1,5	1,5	1,1	1,2	1,3

Źródło: na podstawie *Taiwan and the EU*, ESDZ, www.eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/2000/Taiwan%20and%20the%20EU (data dostępu: 6.06.2017).

Unia nie zawarła z Tajwanem porozumienia o wolnym handlu w dziedzinie usług, jednak należą one do 23 członków WTO, którzy uczestniczą w rozmowach w sprawie inicjatywy TiSA (Trade in Services Agreement – Porozumienie w sprawie handlu usługami). TiSA to porozumienie w sprawie liberalizacji handlu usługami, które ma na celu otwarcie rynków, a także usprawnienie przepisów w takich dziedzinach, jak: wydawanie licencji, usługi finansowe, telekomunikacja czy handel elektroniczny. Celem rokowań jest wypracowanie ambitnego porozumienia usługowego w zgodzie z zapisami układu GATS (The General Agreement on Trade in Services – Układ Ogólny w sprawie Handlu Usługami), który jest integralną częścią porozumienia powołującego WTO⁶⁹.

10.5.3. Inwestycje

Unia jest największym źródłem bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ) na Tajwanie (12,0 mld euro, 2015 r.), co stanowi ok. 24,6% wszystkich BIZ na Tajwanie. Unii jako adresatowi BIZ przypada ok. 2,1% całości inwestycji Tajwanu za granicą (1,5 mld euro, 2015 r.) – jest to niski poziom. Dla porównania: w 2014 r. BIZ Tajwanu w Chinach wyniósł 62%⁷⁰. W 2014 r. Unia odnotowała niski poziom tajwańskich inwestycji, które spadły o 0,03 mld euro w stosunku do 2013 r. – oznaczało to dezinvestycję tajwańskich przedsiębiorstw w UE. W tym samym czasie

69 European Commission, *Porozumienie w sprawie handlu usługami (TiSA)*, www.ec.europa.eu/trade/policy/in-focus/tisa/index_pl.htm (data dostępu: 6.06.2017).

70 P. Kerneis, P. Lamprecht, P. Messerlin, *op. cit.*, s. 22.

przepływ BIZ z UE na Tajwan nieznacznie wzrósł do 1,01 mld euro, w porównaniu do 0,95 mld euro w 2013 r.⁷¹

Tabela 10. BIZ UE – Tajwan (2015 r.) w mld euro

Wpływ BIZ wypływających z UE do TW	12,0
Wpływ BIZ napływających do UE z TW	1,5
Bilans dla UE	10,4

Źródło: na podstawie European Commission, *Taiwan*, www.ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/taiwan/ (data dostępu: 6.06.2017).

Historycznie Tajwan inwestował głównie w Holandii i Wielkiej Brytanii, obecnie również w Niemczech. W 2016 r. większość tajwańskich inwestycji w UE koncentrowała się w sektorze nieruchomości (55%) oraz produkcji części i elementów elektronicznych (21%). W ostatnich latach Tajwan znacząco zainwestował w produkcję komputerów, elektroniki i produktów optycznych. Foxconn, TPV, HTC, Delta, Giant, ASUS, Acer i Tatung należą do tajwańskich firm z bazami produkcyjnymi lub usługowymi w Europie Środkowo-Wschodniej⁷².

Chociaż inwestycje płynące z Tajwanu do UE wciąż się zwiększają, EETO wskazała, że tajwańskie przedsiębiorstwa nadal nie wykorzystują UE jako miejsca dogodnego inwestycyjnie. Obie strony pracują nad dalszym ulepszaniem współpracy i otoczeniem inwestycyjnym dla inwestorów z Tajwanu. Władze w Tajpej zawarły dwustronne umowy m.in. o ochronie inwestycji i o unikaniu podwójnego opodatkowania z niektórymi państwami członkowskimi UE⁷³.

Unia Europejska (od 1996 r.) i Tajwan (pod nazwą Chińskie Tajpej, od 2009 r.) są również stronami GPA (The Agreement on Government Procurement) – porozumienia w sprawie zamówień rządowych w ramach WTO⁷⁴. Jest to umowa międzynarodowa, której celem stanowi liberalizacja i rozwój handlu międzynarodowego, w tym zapewnienie szerokiego otwarcia rynków zamówień publicznych na międzynarodową konkurencję. Unia i Tajwan zobowiązały się w niej do stosowania podstawowych reguł

71 *EU-Taiwan Factfile 2016...*, s. 2, 3, 14.

72 *Trade and Investment Relations between Taiwan and the EU...*, s. 6–7.

73 *Ibidem*, s. 7.

74 *The Agreement on Government Procurement. Parties, observers and accessions*, WTO, www.wto.org/english/tratop_e/gproc_e/memobs_e.htm#parties (data dostępu: 6.06.2017).

w dziedzinie zamówień publicznych, zapewniających przejrzystość, konkurencyjność i dobre zarządzanie. W zakres umowy wchodzi zamówienia na towary, usługi i główne inwestycje budowlane w obrębie wskazywanym przez poszczególne państwa członkowskie⁷⁵.

Konkluzje

Pomimo sukcesów na polu gospodarczym i regularnej współpracy relacje unijno-tajwańskie są znacznie utrudnione ze względu na politykę „jednych Chin”. Przekłada się to na brak kontaktów na wysokim szczeblu bądź na niemożność swobodnego komunikowania się ze względu na obawę o reakcję Chin. Tajwańskie wysiłki dyplomatyczne mające na celu zwrócenie uwagi na suwerenność Tajwanu i jego odrębność kulturowo-polityczną są po prostu ignorowane przez unijnych urzędników. Dodatkowym wyzwaniem dla tajwańskich lobbystów jest rosnąca konkurencja ze strony Chin. Tajwańczycy mają jednak przewagę polegającą na tym, że Unię i Tajwan łączą demokratyczne wartości. Wyraźny sukces tajwańskiego lobby stanowi zachowanie dobrych stosunków handlowych z UE, które są możliwe dzięki wstąpieniu Tajwanu do WTO w 2002 r. W przeciwieństwie do przyjaznej, lecz biernej postawy Komisji Europejskiej i Europejskiej Służby Działań Zewnętrznych (ESDZ, The European External Action Service – EEAS) Parlament Europejski jawi się jako główny sojusznik Tajwanu w UE. Eurodeputowani niejednokrotnie wstawiali się za Tajwanem, szczególnie w związku z zagrożeniem militarnym ze strony Chin w Cieśninie Tajwańskiej. Dodatkowo PE wydał szereg protajwańskich rezolucji, m.in. popierając dążenia Tajwanu do bycia członkiem GATT/WTO, wzywając KE do zawarcia umowy inwestycyjnej z Tajwanem czy wzywając Radę do wywarcia wpływu na agresywne działania ChRL. Rezolucje mają charakter niewiążący, jednak wskazują one na pozytywne podejście do kwestii Republiki Chińskiej. Istniejąca w Parlamencie Europejskim nieformalna grupa EP Taiwan Friendship Group również aktywnie wspiera widoczność Tajwanu wśród MEP-ów i forsuje tajwańskie inicjatywy, lecz jest ona coraz mniej aktywna w porównaniu z poprzednim dziesięcioleciem. Problemem dla tajwańskich aktywistów jest potencjalne wyjście Wielkiej Brytanii z UE, gdyż była ona jednym

.....
75 *GPA*, Urząd Zamówień Publicznych, www.uzp.gov.pl/baza-wiedzy/zamowienia-publiczne-na-swiecie/gpa (data dostępu: 6.06.2017).

z najbardziej gorliwych zwolenników Tajwanu. Trzeba jednak przyznać, że dążeniem Tajwanu było zinstytucjonalizowanie wzajemnych relacji z Unią i cel ten został osiągnięty.

Demokratyczne wartości są solidną podstawą dla dalszej integracji unijno-tajwańskiej. Poszanowanie praw człowieka i godności oraz rządu prawa to uniwersalne wartości, na których zbudowana jest UE i znajduje to odzwierciedlenie w jej polityce zewnętrznej. Jednym z najtrudniejszych punktów spornych w stosunkach Unii i Tajwanu jest temat kary śmierci. Za czasów prezydentury Ma Ying-jeou Tajwan ponownie rozpoczął egzekucje na przestępcach, co zostało publicznie potępione przez ESDZ. Były członek Parlamentu Europejskiego Georg Jarzembowski stwierdził w 2013 r.: „PE jest przyjacielem Tajwanu [...] ale jesteśmy bardzo wyczuleni wobec egzekucji przestępców na Tajwanie”⁷⁶. Jest jednak szansa na porozumienie w tej sprawie, gdyż obecnie rządząca tajwańska partia DPP zapowiada zniesienie kary śmierci. Ponadto 22 marca 2018 r. Tajwan i UE przeprowadziły w Tajpej pierwsze doroczne konsultacje na temat praw człowieka. Delegaci europejscy pochwalili Tajwan za szeroko zakrojony program praw człowieka i zachęcili, by aktywnie komunikował się na szczeblu międzynarodowym na temat swojego modelu tychże praw. Jednocześnie Unia ponownie skrytykowała ideę kary śmierci i wyraziła gotowość do podzielenia się swoimi doświadczeniami oraz do zacieśniania współpracy w kwestiach poruszonych podczas konsultacji⁷⁷.

Atrakcyjność wschodzących rynków azjatyckich wzrasta, w związku z czym Unia zmieniła swoje podejście w dziedzinie polityki handlowej. W 2006 r. w unijnej strategii „Globalna Europa: konkurując na świecie” UE przewidywała zawarcie dwustronnych umów handlowych z państwami azjatyckimi. Z przyczyn politycznych Tajwan nie był brany pod uwagę jako partner w porozumieniu o wolnym handlu. Kiedy w 2011 r. Unia i Korea Południowa podpisały FTA, wywołało to zaniepokojenie Tajwanu oraz chęć zawarcia podobnej umowy z Unią. Zawarcie w 2010 r. przez Tajwan i Chiny porozumienia o współpracy gospodarczej (Economic Cooperation Framework Agreement – ECFA) daje nadzieję na zmianę tej sytuacji w przyszłości. W 2011 r. była poseł do Parlamentu Europejskiego Kristiina Ojuland (ALDE) podczas debaty w PE o przyszłości wspólnej

76 H. Su, *Taiwan's Strategy towards the EU...*, s. 112.

77 *Taiwan and the European Union hold 1st Human Rights Consultations*, ESDZ, www.eas.europa.eu/delegations/taiwan_en (data dostępu: 21.07.2018).

polityki zagranicznej i bezpieczeństwa zaapelowała o poważne traktowanie Tajwanu: „Zamiast flirtować z władzami w Pekinie, powinniśmy również zawrzeć porozumienie o wolnym handlu z Tajwanem, będącym przykładem kwitnącej demokracji. Polityka jednych Chin jest przestarzała i moralnie podkopuje wizerunek Unii Europejskiej. Powinniśmy dostosować naszą politykę do naszych wartości”⁷⁸. Jest jednak kwestią sporną, czy odwołanie do „moralnej powinności” w jakikolwiek sposób wpłynie na zmianę polityki Unii Europejskiej wobec Tajwanu. Uważam, że ekonomiczny pragmatyzm zarówno w stosunkach UE – Tajwan, Chiny – Tajwan, jak i UE – Chiny będzie kształtować przyszłe relacje tych państw.

Koncentracja Tajwanu na dalszej integracji z UE w dziedzinie nauki, kultury, a także badań i rozwoju jest potrzebna jako przeciwwaga do skomplikowanych relacji politycznych. Oba kraje posiadają wiele wspólnych priorytetów badawczych i problemów społecznych (zmiany klimatyczne, bezpieczeństwo żywności). Ponadto Unia powinna wykorzystać ogromny potencjał Tajwanu, jaki posiada on w dziedzinie ICT. W ramach programu Horyzont 2020, w tym Europejskiej Rady ds. Badań Naukowych (ERBN, European Research Council – ERC) i Działań Marii Skłodowskiej-Curie (Marie Skłodowska-Curie Actions – MSCA), Tajwan ma szansę wzmocnić współpracę badawczą z partnerami unijnymi. Wiedzę na temat możliwości, jakie daje ten program, Tajwańczycy mogą czerpać z National Contact Point na Tajwanie, który odgrywa ważną rolę w ułatwianiu uczestnictwa tajwańskich badaczy w programie ramowym UE w zakresie badań naukowych i zapewnia pomoc w aplikacji. Również poprzez program stypendialny Erasmus+ (w tym Jean-Monnet Programme) Tajwańczycy mają szansę zdobyć granty i stypendia naukowe, tym samym jeszcze bardziej integrując się z europejską społecznością. Organizowane na Tajwanie Europejskie Targi Edukacyjne (EEFT) i Europejski Festiwal Filmowy (EFFT) oraz otwarcie pawilonu UE na Międzynarodowych Targach Książki w Tajpej (TIBE) również przyczyniają się do promocji europejskiej kultury i polepszenia wzajemnych relacji.

78 Debaty, 11 maja 2011 r., Parlament Europejski, Strasburg, www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20110511+ITEM-004+DOC+XML+V0//PL&language=PL#top (data dostępu: 6.06.2017).

Bibliografia

- The Agreement on Government Procurement. Parties, observers and accessions*, WTO, www.wto.org/english/tratop_e/gproc_e/memobs_e.htm#parties (data dostępu: 6.06.2017).
- Bodeen Ch., *China Cuts Contact with Taiwan Liaison Body over Tsai*, Associated Press, www.apnews.com/a9482a5d03d14ab3a134bff857eaaf4b/beijing-cuts-contacts-between-china-taiwan-liaison-bodies (data dostępu: 6.06.2017).
- China Policy Paper on EU*, portal Misji Chińskiej Republiki Ludowej przy Unii Europejskiej, www.chinamission.be/eng/zywj/zywd/t1227623.htm (data dostępu: 30.05.2017).
- Commission Implementing Regulation (EU) 2017/141*, EUR-Lex, www.eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1497182121845&uri=CELEX:32017R0141
www.eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1497182121845&uri=CELEX:32017R0141 (data dostępu: 06.06.2017).
- Communication from the Commission to the Council and the European Parliament EU Strategy towards China: Implementation of the 1998 Communication and Future Steps for a more Effective EU Policy /* COM/2001/0265 final */ Document 52001DC0265, EUR-Lex, www.eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52001DC0265 (data dostępu: 30.05.2017).
- Debata, 11 maja 2011 r., Strasburg, Parlament Europejski, Strasburg, www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20110511+ITEM-004+DOC+XML+V0//PL&language=PL#top (data dostępu: 6.06.2017).
- Dreyer I., Erixon F., *Beyond Geopolitics – The Case For a Free Trade Accord Between Europe and Taiwan*, ECIPE Occasional Paper no. 3/2010.
- ECCT History*, portal ECCT, www.ecct.com.tw/ecct-history/ (data dostępu: 6.06.2017).
- European Union, Trade with Taiwan*, portal KE, www.trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113452.pdf
www.trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113452.pdf (data dostępu: 8.06.2017).
- EU-Taiwan Factfile 2016*, ESDZ, www.eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eufactfile2016.pdf
www.eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eufactfile2016.pdf (data dostępu: 8.06.2017).
- Gacek Ł., *Strategia polityczna Komunistycznej Partii Chin wobec Stanów Zjednoczonych. Czy konfrontacja wpisana jest w naturę wzajemnych stosunków?*, [w:] *Współczesne Chiny w kontekście stosunków międzynarodowych*, J. Wardęga (red.), Kraków 2013.
- Gnaś H., *Potęga ekonomiczna bez znaczenia politycznego – problem państwowości Tajwanu*, [w:] *Azja Wschodnia i Azja Południowa w stosunkach międzynarodowych. Bezpieczeństwo – gospodarka – cywilizacja*, J. Nakonieczna, J. Zajączkowski (red.), Warszawa 2011.
- Gogol K., *Kluczowe problemy polityczne w dialogu Unii Europejskiej z Chińską Republiką Ludową*, „Forum Politologiczne” 2013, t. 8, Olsztyn.
- GPA, portal Urzędu Zamówień Publicznych, www.uzp.gov.pl/baza-wiedzy/zamowienia-publiczne-na-swiecie/gpa (data dostępu: 6.06.2017).
- Joint Communique of the United States of America and the People’s Republic of China (1972)*, portal Ambasady Chińskiej Republiki Ludowej w Stanach Zjednoczonych, www.china-embassy.org/eng/zmgx/doc/ctc/t36255.htm (data dostępu: 25.05.2017).
- Joint Press Release: Taiwan and the European Union hold 1st Human Rights Consultations*, ESDZ, www.eeas.europa.eu/delegations/taiwan_en
www.eeas.europa.eu/delegations/taiwan_en (data dostępu: 21.07.2018).
- Kamiński T., *Sypiając ze smokiem. Polityka Unii Europejskiej wobec Chin*, Łódź 2015.

- Kerneis P., Lamprecht P., Messerlin P., *Taiwan and European Union Trade and Economic Relations. The case for a deep and comprehensive bilateral investment agreement*, The European Services Forum (ESF), www.esf.be/new/wp-content/uploads/2016/11/ESF-Report-Taiwan-EU-Economic-Relations-Components-of-a-trade-investment-agreement-Final.pdf (data dostępu: 6.06.2017).
- Komunikat Komisji Europejskiej z dnia 14 października 2015 COM/2015/0497, *Handel z korzyścią dla wszystkich*, www.eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52015DC0497&from=en (data dostępu: 6.06.2017).
- Lim P., Winkler S., *The European Union's Relations with the Republic of China (Taiwan)*, [w:] *European Perspectives on Taiwan. East Asia in the 21st century. Politics – Society – Security – Regional Integration*, J. Damm, P. Lim (eds.), Wiesbaden 2012.
- Majorenko M., *Taiwan & the EU*, ESDZ, www.eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/1999/node/1999_mt (data dostępu: 6.06.2017).
- MEPs Back Visa Waiver for Taiwan, PE, www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20101110IPR93914/meps-back-visa-waiver-for-taiwan (data dostępu: 6.06.2017).
- Porozumienie w sprawie handlu usługami (TISA), KE, www.ec.europa.eu/trade/policy/in-focus/tisa/index_pl.htm (data dostępu: 6.06.2017).
- Portal EBRC, www.ebrc.com.tw/about-us (data dostępu: 6.06.2017).
- Restoration of the Lawful Rights of the People's Republic of China in the United Nations*, portal Organizacji Narodów Zjednoczonych, www.un.org/documents/ga/res/26/ares26.htm (data dostępu: 25.05.2017).
- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 5 lipca 2016 r. w sprawie nowej, perspektywicznej i innowacyjnej przyszłej strategii w dziedzinie handlu i inwestycji, www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2016-0299+0+DOC+XML+V0//PL (data dostępu: 8.06.2017).
- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 9 października 2013 r. w sprawie stosunków handlowych UE-Tajwan, www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2013-0412&language=PL&ring=B7-2013-0435 (data dostępu: 6.06.2017).
- Su H., *EU-Taiwan Relationship since 1981*, [w:] *The Palgrave Handbook of EU-Asia Relations*, T. Christiansen, E. Kirchner, P.B. Murray (eds.), London 2013.
- Su H., *Taiwan's Strategy towards the EU: From Hallstein Doctrine to Workable Diplomacy*, [w:] *Asian Countries' Strategies Towards the European Union in an Inter-regionalist Context*, S. Hungdah (ed.), Taipei 2015.
- Su H., *The EU's Taiwan Policy in a New Context*, „Issues & Studies” 2010, vol. 46, no. 1/03.
- Taiwan and the EU*, ESDZ, www.eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/2000/Taiwan%20and%20the%20EU (data dostępu: 25.05.2017).
- Taiwan*, European Commission, www.ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/taiwan/ (data dostępu: 6.06.2017).
- Tajwan*, portal Regionalnej Izby Gospodarczej w Katowicach, www.rig.katowice.pl/files/Wsp%C3%B3C5%82praca%20Mi%C4%99dzynarodowa/27.Tajwan.pdf (data dostępu: 30.05.2017).
- Trade and Investment Relations between Taiwan and the EU*, portal MSZ Tajwanu, www.roc-taiwan.org/uploads/sites/125/2015/09/201705-Relations-between-Taiwan-and-the-EU.pdf (data dostępu: 6.06.2017).

- Tubilewicz C., *Patterns of Bilateralism*, [w:] *Europe-Asia Relations. Building Multilateralism*, R. Balme, B. Brides (eds.), New York 2008.
- Visa Liberalisation for Taiwanese*, Council of the European Union, www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/jha/118011.pdf (data dostępu: 6.06.2017).
- Visa Waiver for Taiwanese Passport Holders Approved*, portal KE, www.europa.eu/rapid/press-release_MEMO-10-617_en.htm?locale=en (data dostępu: 5.06.2017).
- Winkler S., *EU-Taiwan Relations in the WTO. The Question of International Status*, www.ies.be/files/070417%20Sigrid%20Winkler%20EU-Taiwan.pdf (data dostępu: 2.06.2017).